

Hadis Rivayet Sisteminde Râvi Modelleri

Halis AYDEMİR, Dr. Müh.*

“Narrator Models in the
Transmission Systematic
of Hadith”

Abstract: In social planning passing knowledge on to the next generation and whereat trying to maintain knowledge through this way is as natural to the extent of how an individualistic natural and instinctive activity sharing information with someone else is. Collective consciousness of the individuals of the society is the factor that provides the sustainability of this natural process. While in some societies such kind processes may evolve and mature depending on various conditions, in other sit may fail and remain fruitless. Efforts devoted to learning by heart and committing to memory and attempts to transmit the ahâdith started even when the Noble Prophet Mohammed was alive in the early Islamic Society. The ahâdith entered into a process of being systemized/evolution together with his death as of 1st century of hegira. In this endeavor, as a result of a natural social activity developed by the reflex of preserving memories of the Noble Prophet, it was tried to put forth as a theoretical approach with regard to what kind of narrator models at the phases of formation and development of rumor systems take place in the system. In the auspice of such theoretical approach, it was thought that it will be possible to reach a sounder conclusion on the value of relations among narrators which had reflected in the hadith literature of the next period and of information and knowledge transferred and transmitted through these relations.

Citation: Halis AYDEMİR, “Hadis Rivayet Sisteminde Râvi Modelleri” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, V/1, 2007, pp. 85-100.

Key words: Riwaya, isnad, hadith, narrator models, theoretical analysis.

Giriş

Hadislerin sıhhatlerini tespit gayesine yönelik olarak, bugüne kadar yapılan pek çok çalışmanın, genellikle teker teker hadisler üzerine odaklandığı ve bu araştırmaların çoğunlukla, bir hadisin bütün tarihlerini ortaya koyan şemalar üzerinden ricâl tenkidi yapmak suretiyle belli neticelere ulaşmak şeklinde gerçekleştiği bilinmektedir.

Araştırmalar neticesinde çizilen rivayet şemalarında görülen en dikkat çekiçi husus, hadis rivayet sisteminde sorumluluk alan râvilerin niteliğinin ve eşzamanlı olarak adedinin kuşaktan kuşağa geçişlerde değişiklik arz etmesidir. Bu değişiklik, râvi adedi bakımından azdan çoğa doğru bir artış gösterirken, râvi karakteri bakımından ise, bir bakıma amatörlükten profesyonelliğe doğru bir gelişim sergilemektedir. Râvilerle ilgili ortaya çıkan bu durum, bir bütün

olarak düşünüldüğünde, hadis rivayet sisteminin zaman içinde evriminden başka bir şey değildir.

Bu itibarla, çizilen rivayet şemalarında en üstte yer alan kaynaktan (söz gelimi Hz. Peygamber) en son râviye (musannif/rivayeti kitabına alan kişi) doğru dallanıp budaklanan rivayet zincirlerinin her bir kademesinde görülen nâkillelerin aynı miyarlar ile değerlendirilmesinin, yanlış neticeleri beraberinde getireceği, gözden kaçırılmaması gereken önemli bir noktadır. Zira kaynağa yakın râviler daha ziyade amatör bir ruhla hareket etmişken kaynaktan uzak râviler, sistem içerisinde, profesyonel anlamda bir rol üstlenmişlerdir.

Bu açıdan bakıldığında, râvilerin kategorik bir yaklaşıma tabi tutulmaları onları doğru değerlendirmek bakımından elzem görünmektedir. Zira onlar, kendileri farkında olmasalar ve farklı zamanların/muhitlerin insanları olsalar da, baştan tesis edilmemiş, ancak zamanla nebevî hâtıratı koruma refleksi çerçevesinde gelişim göstermiş kolektif bir sistemin vazgeçilemez birer parçası durumundaydılar.

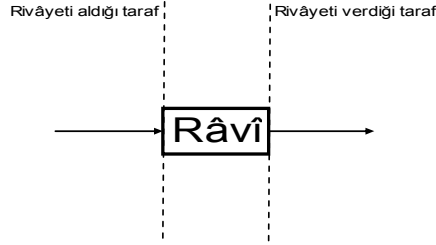
Dolayısıyla bu çalışmada hedeflenen, bir yandan hadis rivayet sisteminin bu evriminden sarf-ı nazar eden pek çok batılı müsteşrikin sistemin tekâmül ettiği dönemlerindeki râvi tür ve adedini referans alarak, ilk kuşak râvileri karalama cihetine yönelmelerinin bilimsel anlamda sosyolojik bir vakianın atlanması anlamına gelebileceği gerçeğini vurgulamak; diğer yandan da bu taarruza savunmacı bir yaklaşımla karşılık veren pek çok muhaddisin, sistemin iptidai olduğu evrelerde hadis uydurma girişimlerine karşı yeterli oranda korunaklı olmadığı hususunu bir bakıma yeterince ciddiye almayarak, ilk kuşak râvilerin faziletlerini tek tek saymak suretiyle onları takdis ve tenzihe yönelmelerinin isabetsizliğine vurgu yapmaktır.

Esasen bizi, böyle bir kategorik tahlile yönelten ikinci bir saik ise, “A Theoretical Approach to the System of Transmission of Hadith/Hadis Rivayet Sisteminde İhtimal Hesapları Merkezli Teorik Bir Yaklaşım”¹ adlı makalemizde ortaya attığımız sayısal teoride râviler için öngördüğümüz güvenilirlik katsayısı (η) hesaplamasının, farklı râvi modellerini ölçmede oluşturması muhtemel sakıncaları bertaraf ederek, nâkilleleri kendi aralarında mukayese ederken bağlı değerlendirmelere imkân sağlayacak argümanları oluşturmaktır. Nâkilleleri sınıflandırarak râvi modellerini tespite giriştiğimiz bu çalışma esnasında bizde, A modelinde bir râvinin güvenilirlik katsayısını B modelinde bir râvinin güvenilirlik katsayısıyla karşılaştırırken ayrı modellerdeki râvileri aynı düzlemde değerlendirme yanlışlığına düşmekten belli ölçüde kurtulabilme düşüncesi egemen olmuştur.

* Hadis doktoru (UÜ), elektrik mühendisi (İTÜ); Hendese Ltd. Şti., Osmangazi/BURSA. halisaydemir@hotmail.com

¹ bk. Halis Aydemir, “A Theoretical Approach to the System of Transmission of Hadith”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, III/1, İstanbul 2005, s. 39-72.

Bir bilgi, eylem yahut davranışa tanık olmak ve sonra da onu başka birisine aktarmaya imkân bulup, bunu nakletmek kişiyi râvi yapmak için gereken en temel unsurlardır. Rivayet olgusuna bu açıdan bakıldığında râvinin, bir yanı itibariyle **alıcı** diğer bir yanı itibariyle de **verici** konumu dikkati çeker. Bir başka deyişle bu, klasik hadis usulündeki **semâ**, **tahammül** ve **edâya** tekabül etmektedir. Rivayet, aktarıcının bu iki taraf arasında oluşturduğu bağlantının, yahut başka bir ifadeyle, bir taraftan aldığı diğer tarafa intikal ettirmesinin bir yöntemidir.²

Bu çalışmada râviler tasnif edilirken, işte bu iki temel yönden ele alınacaktır. Elbette bu süreçte iki soru; öncelikle râvinin bilgiye ulaşma biçiminin keyfiyeti, ikinci olarak da elde ettiği bu bilgiyi nasıl aktardığı meselesi önem kazanmaktadır.

Rivâyeti elde etme bakımından râvi türleri

1) **Tanık Râvi:** Olayın gerçekleştiği veya bilginin dile getirildiği kaynakla birinci elden/doğrudan teması bulunan kimseye denir. Hadis ilmi açısından bakıldığında, eylem ve söylemleri kuşaktan kuşağa aktarılan kaynak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisidir.³ Ondandır birinci elden bunları gözlemleyen kimse ise onun arkadaşları yani sahâbedir.

* Sözelimi, İbn Abbas'ın abdest aldıktan sonra etrafındakilere dönerek: Allah'ın elçisini (s.a.v.) böyle abdest alırken gördüm, demesi tanık olduğu bir olayı ifade etmesidir.⁴

* Abdullah İbn Mugaffel el-Müzenî'nin, "fetih günü Resûlullah'ı (s.a.v.) kendisine ait bir deve üzerinde Fetih sûresini okurken gördüm" demesi tanık olduğu bir vakıyı dile getirmesidir.⁵

² Sözlük anlamı itibariyle "روي/ravâ" kaynaktan alınan su ile başkalarını sulamak olarak tarif edilmiştir. bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır ts., XIV, 345.

³ Burada kaynağın Hz. Peygamber'le sınırlı tutulmasından hareketle, çalışmamızda sadece merfû hadislerle ilgilendiğimiz izlenimi edinilmemelidir. Örneğin Hz. Peygamber'den hareketle verilmiş olması, bir yandan rivayet sisteminin anlaşılabilirliğini sağlamaya yönelik iken diğer yandan rivayet sistemindeki tayin edici **asla** işaret etmek olarak algılanmalıdır.

⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1987, I, 65 (140).

⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, VI, 2742 (7102).

* Abdullah İbn Ömer'in, "Allah'ın elçisi (s.a.v.) altından bir yüzük edindi ve onu sürekli takmaya başladı ..." diyerek anlatmaya başladığı bir anısı da tanık olduğu bir hususu nakletmesidir.⁶

Bunlar nakil/aktarım temelli rivayet örnekleridir. Ancak, bir râvinin genel itibariyle **tanık râvi** sayılabilmesi için rivayetlerinin çoğunda⁷ tanık konumunda olması beklenir. Tanık râvi olmak bir kişinin istek ve azminin bir sonucu olmaktan çok yaşadığı zaman diliminin ve içinde bulunduğu şartların kendisine sunduğu bir imkândır. Ancak bu imkânı kaynağın muasırı bulunan herkesin değerlendirebildiği tabii ki söylenemez.

2) **Duyan Râvi:** Gerçekleşen bir olayın veya dile getirilen bir bilginin haberini bir vesileyle duyan kimseye denir. Hadis ilmi bakımından tâbiinin çoğunluğu böyledir. Çünkü onların bir kısmının babası veya yakın akrabası, kiminin de efendisi sahâbî olduğu için, onların peygamberle ilgili anılarını dinlemişlerdir. Bazı tâbiiler ise dinî bir vecibede ihtiyaç duyduğu fetvâ dolayısıyla belli bir hadisi belli bir sahâbîden işitmiş olabilir. İlim toplama kastı ve gayreti⁸ dışında kalan, hayatın içinden bağlantılar ile habere kavuşma biçimi bu çalışmada **duyma** olarak tanımlanmıştır.⁹

* Vâkıd İbn Muhammed bir gün babasının şöyle dediğini duymuştur: İbn Ömer dedi ki: Allah'ın elçisi (s.a.v.) şöyle buyurdular: Allah'tan başka ilah

⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, VI, 2450 (6275).

⁷ Bu yaklaşımın göreceli olduğu açıktır; zira, bir râvinin tanık râvi olarak değerlendirilebilmesi için, rivayetlerindeki tanıklık derecesi konusunda somut bir sınır çizmekten kaçınılmıştır. Böyle olunca da, tüm rivayetlerinde tanık konumunda olan bir râvinin, rivayetlerinin yüzde doksanda tanık konumunda olan bir râviden 'daha tanık' bir râvi sayılacağı ortadadır. Makalede, kategorik bir açılım sağlanmaya çalışılması sebebiyle, bu tür, birbirine nispetle farklılıklar taşıyan, izâfî değerlendirmelerin, çalışmanın tabiatından kaynaklandığı kabul edilmelidir. Burada, teorik düzeyde, bir sıkıntı gibi görünen 'farklı yaklaşımlara imkân verme' durumunun, pratikte her araştırmacının benzer kategorileri kullanmasına zemin hazırlayan bir genişlik sunduğunu ve böylece sürekli araştırmaya teşvik eden bir avantaja dönüştüğünü söylemek mümkündür.

⁸ Bir râviyi herhangi bir nakilde/aktarımda, ilgili haberi temine yönelen âmilin ilim toplama kastı ve gayreti olup olmadığını tespit etmek için öncelikle haberin kendisine başvurulmalıdır. Hadisin bağlamında râvinin, bu durumu vuzuha kavuşturacak açık bir ifadesi var ise, bu beyan esas kabul edilir. Rivayetin kendisinde herhangi bir karine mevcut değil ise, o takdirde râvinin biyografisine müracaat edilmeli, hocasının akranı konumundaki diğer hocalardan hadis rivayet edip etmediği hususu araştırılmalıdır. Zira, ilim toplama kastı ve gayretinin içine giren bir râvi, yakın akrabası durumundaki bir hocadan rivayet etmele yetinmez, onun ayarındaki başka hocaların rivayetlerini de elde etme çabası içinde olur. Bir râvinin biyografisi okunduğunda bu durum hemen kendisini belli eder. Bunun tipik bir misalini görmek için aşağıda kaydedilen örneklerden İbn Cüreyc'in biyografisine bakılabilir.

⁹ Buradaki duyma ile hadis tahammül biçimlerinden biri olan 'sema' birbirinden ayrılmalıdır. Zira biz duyan râvi ile, onun gözleminin salt işitme yanına vurgu yapmaktan çok, kendisi dışında gelişen uygun zaman ve zemin dolayısıyla habere muttali olmasını kastetmektedir.

olmadığına ve benim O'nun elçisi olduğuma tanıklık edinceye kadar insanlarla savaşmak bana emredildi.¹⁰

Burada Vâkid bu hadisi elde etmek üzere babası Muhammed'i bulmuş değildir. Baba-oğul olmaları dolayısıyla müşterek bir hayatları vardır. Günün birinde, muhtemelen sözün oraya geldiği bir sırada, baba Muhammed bu hatırasını oğlu Vâkid ile paylaşmış görünmektedir. Dolayısıyla bu rivayetinde Vâkid **duyan râvi** konumundadır.

* Saîd b. Yesâr anlatıyor: İbn Ömer'le birlikte bir gece yolculuğunda birlikteydim. Sabahın yaklaştığını düşünüp bineğimden inerek vitir namazını kıldım; sonra da bineğime binip İbn Ömer'e yetiştim. Beni görünce dedi ki: Allâh elçisi senin için güzel bir örnek değil mi? Elbette ki öyle, dedim. Bunun üzerine şöyle ekledi: Ben Allâh'ın elçisini (s.a.v.) devesinin üzerinde vitir namazını kılarak görmüşümdür!

Rivayeti aktaran Saîd b. Yesâr bir yolculuk dolayısıyla İbn Ömer'le bir aradadır. Bir münasebetle İbn Ömer ona Allah elçisinden (s.a.v.) bir hâtırasını aktarmıştır. Saîd'in bu hadisi temin etmek üzere planlı bir girişimi söz konusu olmadığından kendisi bu rivayetinde duyan râvi konumundadır; çünkü olay tevâfuk eseri meydana gelmişştir.¹¹

* İbn Ömer'in azatlı kölesi Nâfi' anlatıyor: Bir defasında İbn Ömer ihramlıyken üşümesin diye sırtına başlıklı bir elbise koymak istedim. Elimdekini görünce bana dedi ki: Allâh'ın elçisi (s.a.v.) bunu ihramlıya yasaklamışken sen sırtıma mı koymak istiyorsun?!¹²

Nâfi', İbn Ömer'in azatlı kölesi olması itibarıyla onunla iç içe bir yaşamı vardır. Zaman zaman sırası geldikçe İbn Ömer Hz. Peygamberden bahsetmektedir. Nâfi'e düşen ise duyduklarını hâfızasında tutmaktır. Yoksa kendisi bu haberleri elde etmek üzere İbn Ömer'i bulmuş değildir.

Bunlar aktarım bazında örneklerdir. Tanık râvide olduğu gibi, bir râvinin hakkında genel bir hüküm verebilmek için onun tüm rivayetlerine bakmak icap eder.

Bir râvi bir rivayetinde tanık iken bir başka rivayetinde duyan konumunda olabilir. Zira kaynakla muasır olmak onunla her zaman temas halinde olmayı gerektirmez.

¹⁰ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, I, 17 (25).

¹¹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, I, 339 (954).

¹² Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut: Dârü'l-fikr ts., II, 166 (1828).

* Mikdâm b. Ma'dikerib sahâbeden olup bir rivayetinde Allah'ın elçisinden şöyle dediğini aktarır: Hiç kimse elinin kazancından daha hayırlı bir yemek yememiştir.¹³

Görüldüğü üzere bu rivayetinde Mikdâm **tanık râvi** konumundadır.

Mikdâm b. Ma'dikerib başka bir rivayetinde ise şöyle anlatır: Bir yaz vakti Hâlid b. Velîd ile birlikte gazâya çıkmıştık. Arkadaşlarımın canı et çekince, ona ait bir kısrağı boğazlamak üzere benden izin istediler. Ben de onlara: durun, varıp Hâlid'e bir sorayım, dedim. Hâlid bana şöyle dedi: Allah'ın elçisiyle birlikte Hayber Gazvesi'ne çıktığımızda insanlar yahudilerin hayvanlarından boğazlamak istemişlerdi de Allah'ın elçisi (s.a.v.) onların bu işi yapmalarını yasakladı.¹⁴

Mikdâm bu rivayetinde ise duyan râvi konumundadır. Kendisi de peygamberle çağdaş olmasına rağmen yukarıdaki olaya tanık olmamış, durumu Hâlid b. Velîd'den bir münasebetle öğrenmiştir. Şu halde bir râvinin bir rivayetinde tanık iken bir başka rivayetinde duyan râvi konumunda olması olağan bir şeydir. Sahâbe içerisinde Hz. Peygamber'i en çok takip edenler, yakınında bulunmaya özen gösterenler daha fazla olaya tanık olma fırsatını bulmuş kimselerdir.

3) Toplayan Râvi: Gerçekleşen bir olayın veya üretilen bir bilginin izini kısıtlı olarak süren, onun haberini elde etmek için erişebildiği her kişiye başvuran ve bunları toplayan kimseye denir. Duyan ile toplayan arasındaki en temel fark, birini hayatın içinden vesileler bilgiye götürürken, diğeri bilgiyi elde etmek için vesilelerini bizâtihi kendisi oluşturur. Hadis ilmi açısından bakıldığında Hz. Peygamber'in (kaynağın) eylem ve söylemleriyle ilgili her türlü haberi toplamayı kendisine meslek edinmiş kimseler bu grubu teşkil ederler. Bunları her kuşakta görmek mümkündür.

* Velîd b. Ubâde b. Sâmit'in oğlu anlatıyor: Babamla ben, henüz onlar sağken ilim toplayalım diye şu ensar mahallesine gittik. Orda ilk bulduğumuz kişi, Peygamber'in (s.a.v.) arkadaşlarından Ebül-Yeser oldu; yanında bir de kölesi vardı. Ebül-Yeser'in üzerinde bir hırka ile bir Meâfir bezi vardı; kölesinin üzerinde de bir hırka ve bir Meâfir bezi vardı. Babam ona dedi ki:

-Ben senin yüzünde kızgınlık belirtisi görüyorum?

-Evet, benim falanca hırsız adamda alacağım vardı. Evine gittim, "o burada mı?" diye sordum; "hayır," dediler. Kapıya onun bir oğlu çıktı; ona: "Baban nerde?" diye sordum. Bana: "Senin sesini duyunca içeri girdi," diye cevap verdi. Bunun üzerine ben: "Dışarı çık, senin burada olduğunu biliyorum," diye seslendim. Bunun üzerine o da dışarı çıktı. Ona şöyle dedim: "Neden gizlen-

¹³ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, II, 730 (1966).

¹⁴ İbn Hanbel, *el-Müsned*, Kahire, ts. (Müessesetü Kurtuba), IV, 89 (16865).

din?" O da: "Vallahi ben sana doğru söylüyorum, yalan söylemiyorum; sana bir söz söyleyip sonra yalancı çıkmaktan, sana vaad edip sonra sözümde durmamaktan korktum. Çünkü sen, Allah'ın elçisinin arkadaşısin; vallahi ben zor durumdayım," dedi. Ben de ona: "Vallahi mi?" diye sordum. O da: "Vallahi," diye yemin etti. Ben tekrar: "Vallahi mi?" diye sordum; o da: "Vallahi" diye yemin etti.

Bunun üzerine Ebû'l-Yeser, borç kâğıdını istetti ve onu imha edip dedi ki: "Eğer ödeyecek imkânın olursa, ödersin; yok eğer bulamazsan, sana helâl ediyorum. Şu iki gözümün gördüğüne ve kalbimin de iyice bellediğine tanışım ki, -bu esnada kalbinin üzerine işaret etti- Allah'ın elçisini şöyle derken işittim: Kim darda olan birine süre tanırsa ya da borcundan vazgeçerse, Allah onu kendi gölgesinde gölgelendirir."¹⁵

Yukarıdaki rivayette gerek Velîd b. Ubâde b. Sâmî gerekse oğlu Ubâde **toplayan râvi** konumundadır. Zira onlar bu rivayeti tesadüfen buldukları bir muhitte duymamış, tam tersi hadis dinlemek amacıyla ilgili ortama bilinçli olarak intikal etmişlerdir.

Bir râvinin bir rivayetinde **tanık** iken bir başka rivayetinde **duyan** olabildiği yukarıda görülmüştü. Benzer şekilde bir râvi bir rivayetinde **tanık** ya da **duyan** iken bir başka rivayetinde **toplayan** olabilir.

Diğer yandan bir râvinin aynı rivayette hem **tanık** hem de **toplayan** ya da **duyan** olması mümkündür. Ancak, yapılan tanımların mahiyeti gereği, bir râvinin aynı rivayette hem **duyan** hem de **toplayan** olması tanım dışıdır.

* Ebû Hüreyre, Allah'tan vahiy aldığını duyduğu Allah'ın elçisine Yemen'den çıkıp gelmiş, hayatta olduğu sürece yakınında bulunmuş, mümkün olduğunca daha fazla olaya tanık olabilmek için, Hz. Peygamber'den ayrılmaksızın yaşamayı bir hayat prensibi edinmiştir. Bu durumu kendisi şöyle ifade eder: "İnsanlar Ebû Hüreyre çok hadis rivayet etti, diyorlar. Şayet Kur'an'daki şu iki ayet olmasaydı hadis rivayet etmezdim: 'İndirdiğimiz açık delilleri ve kitapta insanlara apaçık gösterdiğimiz hidayet yolunu gizleyenlere hem Allah hem de bütün lânet ediciler lânet eder!'¹⁶ Muhacir kardeşlerimiz çarşı-pazarda alışverişle meşgulken, ensar kardeşlerimiz bağ-bahçe işleriyle uğraşırken, Ebû Hüreyre karın tokluğuna Allah'ın elçisine eşlik ediyor, onların tanık olmadığı olaylara tanık oluyor, onların bilmediklerini öğreniyordu!"¹⁷

Ebû Hüreyre'nin hadis toplamak adına girdiği bu uzun soluklu serüven gösteriyor ki o, tanık olduğu rivayetlerin tümünde aynı zamanda **toplayan** râvi konumundadır. Çünkü kaynağa yakın durması bilinçli bir davranış olup, ilim elde etme amacının doğrudan bir sonucudur.

¹⁵ Müslim, *es-Sahih*, Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-'Arabî ts., IV, 2301 (3006).

¹⁶ el-Bakara 2/159.

¹⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, I, 55 (118).

Rivayeti aktarma bakımından râvi türleri

1) **Paylaşan Râvi**: Yukarıdaki yollardan biriyle ulaştığı bir haberi, yeri ve zamanı geldiğinde belli vesilelerle çevresindekilerle paylaşan kimseye denir. Böylelerinin, haberi aktardıkları kişiler genellikle **duyan râvilerdir**.

* Yahyâ b. Husayn, ninesi Ümmü'l-Husayn'dan şöyle duyduğunu aktarır: "Allah'ın elçisiyle (s.a.v.) birlikte vedâ haccında bulundum. Allah'ın elçisi orada çok sözler söyledi. Sonra şöyle dedi: Başınıza siyahî bir köle bile yönetici tayin edilse, sizi Allah'ın kitabıyla yönettiği sürece, onu dinleyin ve itaat edin!"¹⁸

Burada Ümmü'l-Husayn torunuyla bir anısını paylaşmış bulunuyor. Bu rivayetin gerçekleşmesi için gereken şartlar hayatın içindedir. Zira ikisi arasında nine-torun bağı söz konusudur. Dolayısıyla burada nine Ümmü'l-Husayn **paylaşan**, torun Yahyâ ise **duyan** râvi konumundadır.

* Hz. Peygamber'in (s.a.v.) irtihâlinden sonraki bir dönemde İbn Ömer, gelinlerinin namaza gidebilmeleri hususunda oğullarına şöyle der: "Allah'ın elçisi (s.a.v.) buyurdu ki: Allah'ın kullarını O'nun mescidlerinden alıkoymayın!" Oğullarından biri (Bilâl b. Abdullah b. Ömer) karşı çıkar: "Vallahi ben müsaade etmem", der. Bunu duyan İbn Ömer oğluna ağır bir söz söyleyerek şöyle cevap verir: "Ben diyorum ki Allah'ın elçisi şöyle dedi, sen diyorsun ki vallahi ben salmam!"¹⁹

Görüldüğü üzere yukarıda aile içerisinde gelişmiş bir diyalog söz konusudur. İbn Ömer, oğullarıyla ve gelinleriyle Allah'ın elçisinden duyduğu bir sözü paylaşmış görünmektedir. Bu olayı bize aktaran orada bulunanlardan biri olan Sâlim b. Abdullah b. Ömer'dir. Dolayısıyla burada baba İbn Ömer **paylaşan** oğul Sâlim ise **duyan** râvi konumundadır.

Yukarıdaki her iki durum da rivayet bazında örneklerdir. Bir râvi hakkında genel olarak 'paylaşan' hükmünün verilebilmesi için tüm rivayetlerinin ele alınması gerekir.

2) **Dağıtan Râvi**: Yukarıda işaret edilen yollardan biriyle temin ettiği bir haberi, kendisinden almak üzere **toplayan** râvilerin rağbetine mazhar olmuş kimseye denir. **Paylaşan** râvilerin kendi çevrelerinden belli başlı birkaç öğrencisi olurken **dağıtan** râvilerin farklı muhitlerden çok sayıda talebeleri olur.²⁰

¹⁸ Müslim, *es-Sahih*, III, 1468 (1838).

¹⁹ Müslim, *es-Sahih*, I, 327 (442).

²⁰ Bir râvinin çok sayıda **duyan** râvi konumunda öğrencisi olması onu **dağıtan** râvi konumuna yükseltmez. **Dağıtan** râvinin en az bir **toplayan** konumunda öğrencisi olması gerekir. Dolayısıyla, **paylaşan** bir râvinin **dağıtan** bir râvi olabilmesi kendi çalışması ve gayretinden ziyade toplayan râvilerin teveccühüne mazhar olabilmesine bağlıdır. Batıda yapılan çalışmalarda genel olarak kaynağa en yakın **dağıtan** râviye **müşterek râvi** adı verilmektedir. bk. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1975, s. 171.

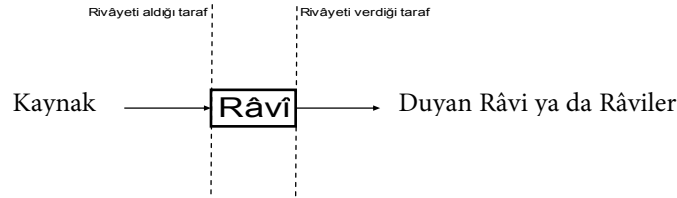
* İbn Cüreyc, Nâfi'in Abdullah b. Ömer'den şöyle aktardığını rivayet eder: Allah'ın elçisi (s.a.v.) buyurdu ki: "Medineliler Zülhuleyfe'den, Şamlılar Cuhfe'den, Necd halkı ise Karn'dan itibaren tehlilde bulunurlar."²¹

Nâfi'den bu rivayeti aktaran İbn Cüreyc altıncı tabakadan Mekkeli bir hadis râvisidir. Tâbiînin küçükleriyle çağdaştır. Rivayete göre, İbn Hanbel'e oğlu, ilk kitap tasnif edenin kim olduğunu sorduğunda, İbn Cüreyc ve İbn Ebû Arûbe'dir cevabını almıştır. İbn Cüreyc ilim elde etmek üzere ilk olarak Atâ'nın kapısını çaldığında orada bulunan Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr'in, Kur'an'ı okudun mu, şeklindeki sorusuyla karşılaştığını, dolayısıyla geri dönüp Kur'an eğitimi aldığını anlatır. İbn Uyeyne kendisinden şöyle duyduğunu bildirir: "Benim kadar bu ilmi kimse toplamamıştır; Atâ'dan sonra dokuz yıl Amr b. Dînâr'ın meclislerine katıldım. Velid b. Müslim der ki: Üçüne de sordum: İlmi kimin için topladınız? Evzâi ve Saîd b. Abdülazîz, kendimiz için şeklinde cevap verdiler;" İbn Cüreyc ise insanlar için, dedi. İbnü'l-Medîni, Yahyâ b. Saîd'e sormuş: "Nâfi'in rivayetleri konusunda en sağlam kimdi?" O da şöyle cevap vermiş: "Eyyûb, Ubeydullah, Mâlik ve İbn Cüreyc; ama bu hususta İbn Cüreyc Mâlik'ten daha sağlamdır. Mâlik b. Enes İbn Cüreyc'i, olur olmaz herkesten hadis toplamakla, dolayısıyla yeterince seçici olmamakla suçlamıştır."

Mizzî *Tehzîbü'l-Kemâl*'inde İbn Cüreyc'in 142 hocasını ve 79 öğrencisini isim isim saymaktadır. Kendisiyle Nâfi' arasında öğrencilik dışında herhangi bir bağlantı yoktur. Başta Buhârî ve Müslim olmak üzere rivayetleri hadis kaynaklarının pek çoğunda yer alır; 150 yılında vefat etmiştir.²² Görüldüğü üzere İbn Cüreyc **toplayan** bir râvidir; yukarıdaki rivayeti de Nâfi'den bu surette elde etmiştir. Dolayısıyla bu rivayette Nâfi' **dağıtan** İbn Cüreyc ise **toplayan** râvi konumundadır.

Rivayeti elde etme ve aktarma bakımından râvi modelleri

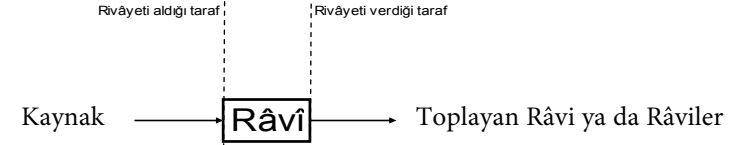
1) **Tanık-Paylaşan Râvi:** Kaynaktan gözlemediği bir eylem yahut söylemi çeşitli vesilelerle çevresindeki insanlarla paylaşan kimsedir. Dolayısıyla bu râvi modelinin ağırlıklı öğrencisi **duyan** râvilerdir.

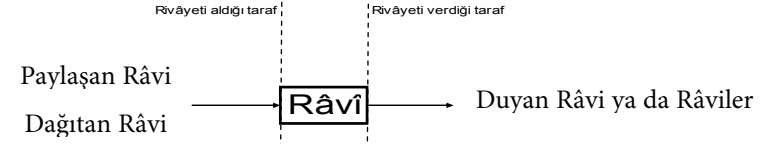
²¹ Şâfiî, *el-Müsned*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye ts., I, 114 (521); İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 47 (5070).

²² Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 1400/1980, XVIII, 338 (3539); İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, , Beyrut: Dârü'l-Fikr 1404/1984, VI, 357 (758).

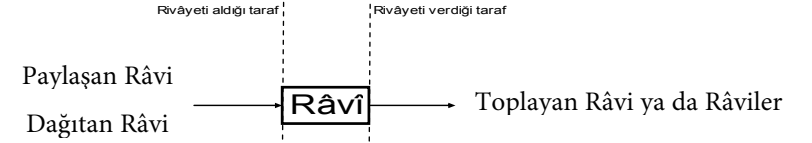
2) **Tanık-Dağıtan Râvi:** Kaynaktan gözlemediği bir eylem yahut söylemi çevresindeki insanlardan ziyade **toplayan** râvi ya da râvilere aktarma fırsatı bulmuş kimsedir. Dolayısıyla bu râvi modelinin ağırlıklı öğrencisi **toplayan** râvilerdir.

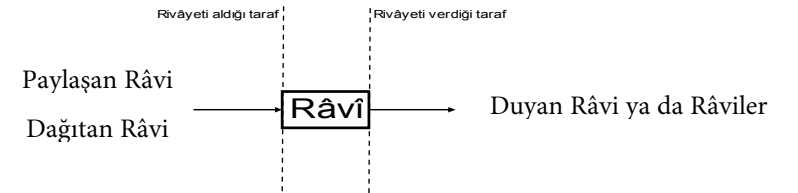
3) **Duyan-Paylaşan Râvi:** Bir vesileyle elde ettiği bir haberi yine bir vesileyle paylaşan kimsedir. Bu tür râvinin tanık-paylaşan râviden farkı rivayeti kaynaktan değil de sonraki bir paylaşan ya da dağıtan râviden almış olmasıdır.

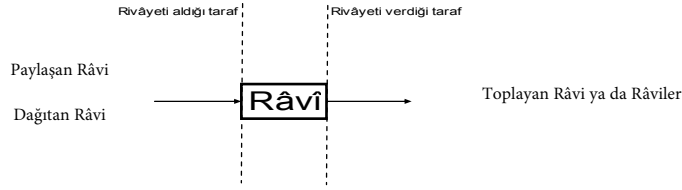
4) **Duyan-Dağıtan Râvi:** Bir vesileyle elde ettiği bir haberi çevresindeki insanlardan ziyade **toplayan** râvilere aktarma fırsatı bulmuş kimsedir. Bu tür râvinin tanık-dağıtan râviden farkı, rivayeti kaynaktan değil, sonradan paylaşan ya da dağıtan bir râviden almış olmasıdır.

5) **Toplayan-Paylaşan Râvi:** Toplamak gayesiyle haberlerin peşine düşen, ancak daha sonra biriktirdiği bu bilgileri kendisi gibi **toplayan** râvilere aktarma fırsatı bulamamış kimsedir. Böyleleri birikimlerini çoğunlukla yakın çevreleriyle paylaşırlar. Böyle bir râvinin duyan-paylaşan râviden yegâne farkı rivayeti arayarak temin etmiş olmasıdır.

6) Toplayan-Dağıtan Râvi: Toplamak gayesiyle haberlerin peşine düşen, daha sonra da biriktirdiği bu bilgileri kendisi gibi **toplayan** râvilere aktarma fırsatı bulan kimsedir. Böyle bir râvinin duyan-dağıtan râviden yegâne farkı rivayeti arayarak temin etmiş olmasıdır.

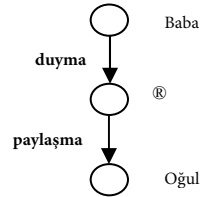

Bir Râvinin Hangi Türden Olduğunun Tespiti

® türünü tespit etmek üzere ele aldığımız bir râvimiz olsun. ®'nin toplam rivayet adedi dört olsun.

1. Rivayet

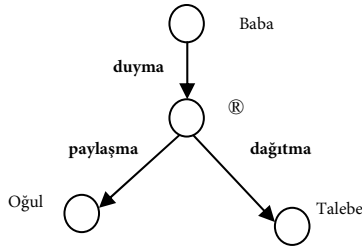
Râvimiz A metnini babasından duymuş ve sonra da onu oğluya²³ paylaşmış olsun.

Râvimizin 1 numaralı rivayette bir duyması bir de paylaşması mevcuttur.

2. Rivayet

Râvimiz B metnini babasından bir vesileyle duymuş ve sonra da onu hem oğluna²⁴ hem de kendisinden hadis dinlemek üzere gelen bir talebeye aktarmış olsun.

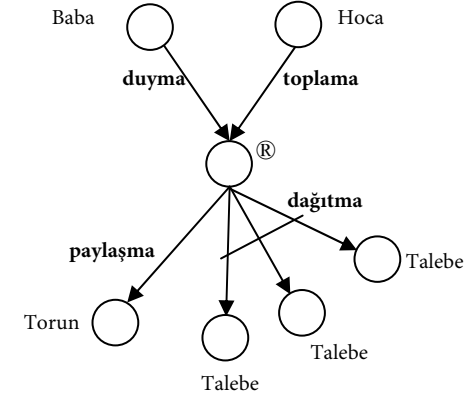
²³ Burada oğulun, hadisi babasından ilim toplama gâyesinin dışında kalan bir vesileyle duyduğunu varsayıyoruz.

²⁴ Burada oğulun, hadisi babasından ilim toplama gayesinin dışında kalan bir vesileyle duyduğunu varsayıyoruz.

Râvimizin 2 numaralı rivayette bir duyması, bir paylaşması ve bir de dağıtması mevcuttur.

3. Rivayet

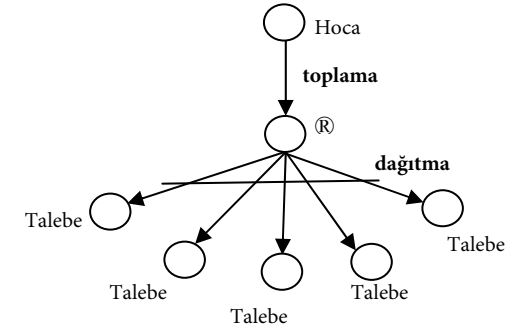
Râvimiz C metnini hem bir vesileyle babasından hem de hadislerini dinlemek üzere yanına vardığı bir hocasından almış, sonra da onu hem torununa²⁵ hem de kendisinden hadis dinlemek üzere gelen üç talebeye aktarmış olsun.

Râvimizin 3 numaralı rivayette bir duyması, bir toplaması, bir paylaşması ve üç dağıtması mevcuttur.

4. Rivayet

Râvimiz D metnini, hadis almak üzere kendisine gittiği bir hocasından almış, sonra da onu kendisinden hadis dinlemek üzere gelen beş talebeye aktarmış bulunsun.

Râvimizin 4 numaralı rivayette bir toplaması ve beş dağıtması mevcuttur.

²⁵ Burada torunun, hadisi dedesinden ilim toplama gayesinin dışında kalan bir vesileyle duyduğunu varsayıyoruz.

Toplam Duyma: 3

Toplam Toplama: 2

Toplam Alış = Toplam duyma + Toplam Toplama = 3+ 2 = 5

Râvimiz 3/5 oranında (%60) duyan, 2/5 oranında (%40) toplayan bir râvidir.

Toplam Paylaşma: 3

Toplam Dağıtma: 9

Toplam Veriş = Toplam duyma + Toplam toplama = 3+ 9 = 12

Râvimiz 3/12 oranında (%25) paylaşan, 9/12 oranında (%75) dağıtan bir râvidir.

Râvimizin alış cephesinde duyma baskın (%60), veriş cephesinde ise dağıtma baskın (%75) görünmektedir. Buna göre * **duyan-dağıtan** bir râvidir denilebilir.

Değerlendirme

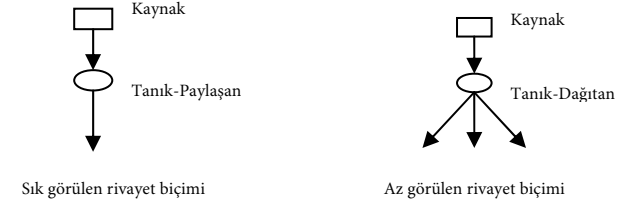
Allah'ın elçisi (s.a.v.) hayattayken kendisine iman edenler onu gözlemleme ve davranışlarını taklit etme bahtıyarlığına ermişti. Hz. Peygamber'in vefâtıyla birlikte bu nesil hem kendi içinde birbirleriyle, hem de sonraki neslin ilk fertleriyle hâtıratını paylaşmaya koyuldu. İlk zamanlar hemen hemen her evde bir yahut iki sahâbî bulunuyor, Hz. Peygamber'den hâtıra dinlemek her zaman her yerde kolayca mümkün olabiliyordu. Dolayısıyla toplum bu konudaki ihtiyaçlarını kolaylıkla gideriyor; yeni gelen kuşak, Hz. Peygamber'e arkadaşlık etmiş bulunan anne ve babalarından ya da amca ve dayılarından yahut teyze ve halalarından onun şahsı ve uygulamalarıyla ilgili hâtıralar dinliyorlardı.

Kanaatim o ki, bu dönemde rivayet edicilerin çoğu **tanık-paylaşan** râvilerden oluşmaktadır. Zira cemiyet içinde hadis toplama refleksini harekete geçirecek ve güçlü bir kolektif talebi tetikleyecek düzeyde bir ihtiyaç mevcut değildir, çünkü her yer sahâbî ile dolup taşmaktadır. Hal böyle olunca, bu dönemde hadis toplamak, sadece, bireysel planda hadise merak salmış, toplumun yeterli teşviki olmamasına rağmen kendi imkânlarıyla bu işe heves etmiş gönüllülere kalmıştır.²⁶

Dolayısıyla ilk dönem rivayet ediciler arasında **tanık-paylaşan** râviler **tanık-dağıtan** râvilerle nazaran oldukça yoğundur. Bu da rivayetlerin çoğunlukla paylaşan râviler tarafından (tek râvili zincir) aktarılmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde bulunan tanık-dağıtan râviler sayıca pek bir yekün tutmaz. Bu az sayıdaki tanık-dağıtan râvinin önemli bir kısmı da, uzun yaşaması

²⁶ İbn Abbas ve onun gibi az sayıdaki genç sahâbî bunlara örnektir. Bunlar, etraflarındaki yaşlı sahâbîlerin Hz. Peygamber'le ilgili hâtıratını toplamayı kendileri için kişisel bir tutku haline dönüştürmüşlerdir.

dolayısıyla tâbiîn neslinin rağbetine mazhar olan sahâbîlerden meydana gelmektedir. Nitekim sahâbîlerin toplum nüfusundaki oranları iyice azalınca, bir sahâbîden hadis dinlemenin önemi fark edilmiş ve bu durum cezbedici bir ayrıcalığa dönüşmüştür. Hayatta kalan yaşlı sahâbîler etrafında oluşan bu cazibeye rağmen toplamda sahâbe nesli içerisinde dağıtan râvilerin sayısı paylaşan râvilere oranla hayli sınırlı kalmıştır.²⁷ Erken dönemde görülen rivayet biçimleri şöyledir:

Sahâbe neslinin yok olmasına yakın bir zamanda, Hz. Peygamber'le ilgili bir hâtırayı birinci elden dinlemenin fark edilen bu önemi, sahâbe neslinin tümüyle ortadan kaybolmasıyla daha da fazla anlaşılmıştır. Bu durum, sahâbeden hadis duymuş ilk ve orta kuşak tâbiûlerin etrafında göreceli bir çekim alanı oluşturmuştur. Dolayısıyla, sahâbe neslinde yoğun olarak görülen **paylaşan** rivayet biçimi, yavaş yavaş **dağıtan** rivayet şekline dönüşmeye başlamıştır. Zira toplum, hadise karşı duyduğu ihtiyaç ve özlemi iyice hissettirmiş, oluşan bu kolektif talep genç dimağları hadis ilmine teşvik etmiş, İslâm coğrafyasında hızlı gelişen bir hadis toplama faaliyeti ortaya çıkmıştır.²⁸ Bu dönem rivayet biçimleri şöyledir:

Şu halde, yukarıdan beri yapılagelen izah veçhile, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda gelişim gösteren bu sosyolojik süreci yadırgamak ve Hz. Peygam-

²⁷ Enes b. Mâlik ve onun gibi uzun yaşamış sahâbe neslinin son kalıntıları bunlara örnektir.

²⁸ Hadis tarihi içinde sistemli bir toplama faaliyetinin hicrî birinci asrın sonları ve ikinci asrın başlarında Ömer b. Abdülazîz'in (ö. 101/719) emriyle resmî bir nitelik kazandığı bilinmektedir (bk. Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*, Kahire, 1383/1963, s.332). Ancak unutulmamalıdır ki, halife tarafından verilen bu emir, hadis toplama sürecini re'sen başlatan bir tetikleme olmaktan ziyade, başlamış ve git gide gelişen bir sürece resmî bir katkı sağlamak kabildendir.

ber'in vefatıyla birlikte, hadis rivayet sisteminin en gelişmiş haliyle niçin devrede olmadığını sorgulamak ilmî bir yaklaşım kabul edilemez. Zira asıl öylesi bir durumun ilmî bakımdan hayretle karşılanması icap ederdi. Şayet Hz. Peygamber kendisinin âhirete irtihâli sonrasında, söz ve davranışlarının hangi disiplin üzere nakledileceği hususunda bir sistematik ortaya koymuş, vefat eder etmez devreye girebilmesi için de bu işle iştigal edecek yeterli sayıda genç dimağı belli bir talim ve temrine tabi tutmuş olsaydı, işte ancak o zaman şu an için elimizde bulunan ilk dönem tek râvili rivayet zincirleri yerine, başından itibaren çok râvili zincirler olabilirdi. Ne Hz. Peygamber'in kendisi ne de ondan sonraki ilk halifeler bu sürece resmî bir müdahalede bulunmuş; aksine hadis naklini tabii akışına terk etmeyi yeğlemişlerdir. Bu da, bugün için elimizde bulunan rivayetlerin ilk dönem aktarım halkalarından bir yahut ikisinin tekil kalması sonucunu zorunlu kılmıştır.²⁹

Hadis rivayet sisteminin bu şekilde tabii seyrine bırakılmış olması, öncelikle Hz. Peygamber'in, sonra da sahâbe neslinin hayatta olduğu dönemde hilâfet makamına gelen ilk halifelerin bir tercihi olduğu açıktır. Bu tercihin sebeplerini tartışmak bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Ne var ki söz konusu tercihin ortaya çıkardığı anılan sonucun, baştan belli bir sistem öngörülerek müdahale edilmesi yahut daha o zamandan hadislerin kayıt altına alınması alternatifine nazaran, mevcut hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyeti noktasında ihtimal olarak belli bir zafiyet doğurduğu gerçeğini inkâr etmek mümkün değildir.³⁰

Mütekaddimîn ulemânın bu zafiyeti fark ettiği ve bunun ortaya çıkardığı menfî sonuçları olabildiğince asgariye indirmek amacıyla kılı kırk yarararcasına bir gayretin içerisine girdiği bir vakiadır. Zira Hz. Peygamber'e ait bu malzemededen tümüyle feragat etmenin, hem Kur'an'ı doğru anlamak hem de dini hakkıyla yaşamak bakımından büyük sıkıntılara sebebiyet vermek anlamına geleceğini öngördükleri için, hareket noktası olarak, eldeki verilerden, sahihini sakiminden olabildiğince ayırt ederek ihtiyatlı bir biçimde yararlanmayı esas almışlardır.

²⁹ Rivayet sisteminin yukarıda dile getirdiğimiz sosyal gelişim boyutunu görmezden gelen Schacht, ilk dönem rivayet zincirlerinin çoğunlukla tek râvili oluşunu yadırgamış ve bu durumdan sonraki râvileri sorumlu tutma kolaycılığına sarılmıştır. bk. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, s. 171.

³⁰ Bizim burada Schacht ve onun fikrî çizgisindeki müsteşriklerde yadırgadığımız şey, onların bu zafiyete dikkat çekmeleri değil, her zafiyeti kötü sonuçlar bulma hevesiyle, sürecin muhtemel tabii akışını görmezden gelerek, sadece olumsuz sonuç ve genellemelerle tefsir etme hususundaki art niyetli oldukları izlenimi veren tutumlarıdır. Halbuki bilimsel olan yaklaşım, ilk dönemde hadis rivayet sisteminde görülen bu kusurun, sosyal bir vakıa olduğu gerçeğiyle, uydurma hadislerin çıkmasına imkân sağlamış olabileceği ihtimalini aynı anda eşit biçimde göz önünde bulundurmayı gerekli kılar. Batılı oryantalistlerin isnad üzerindeki çalışmalarının kapsam ve bağlamı için bk. Fatma Kızıl, *Oryantalistlerin Hadislerin Menşeiini Tespite Yönelik Yöntemleri* (yüksek lisans tezi, 2005), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

İnancım odur ki bugün bize düşen, aynı hareket noktasını, aynı rasyonellikte sürdürmek ve geçmiştekine nisbetle çok daha hassas usuller geliştirerek, bu sayede, klasik dönemde sakim sanılan kimi rivayetlerin aslında sahih veya sahih sanılan kimi rivayetlerin aslında sakim olduğunu tespitte yarayacak yeni yöntemleri, çağın getirdiği imkânları da kullanarak geliştirmektir. Elinizdeki bu çalışma bundan önce gerçekleştirdiğimiz "A Theoretical Approach to the System of Transmission of Hadith/Hadis Rivayet Sisteminde İhtimal Hesapları Merkezli Teorik Bir Yaklaşım" adlı makalede tarafımızdan ortaya konulan teorinin bir mütemmimi ve aynı zamanda yeni yöntemler geliştirme yönündeki gayretlerimizin farklı bir açılımıdır.

"Hadis Rivayet Sisteminde Râvi Modelleri"

Özet: Bilgiyi bir başkasıyla paylaşma nasıl tabii ve iç güdüsel bir bireysel faaliyet ise, toplumsal planda bir birikimi sonraki nesle aktarma ve dolayısıyla bilgiyi bu yolla muhafaza etmeye çalışma da bir o kadar tabiidir. Bu doğal sürecin sürdürülmesini sağlayan, toplum bireylerinin kolektif şuurudur. Pek tabiidir ki, çeşitli şartlara bağlı olarak, kimi toplumlarda bu tür süreçler tekâmül ederken kimilerinde ise akım kalabilir. İslâm toplumunda, daha Hz. Peygamber hayattayken başlayan belleme ve aktarma çabası, onun vefatıyla birlikte, hicrî I. asır itibarıyla, sistemleşme/tekâmül sürecine girmiştir. Bu çalışmada, tabii bir toplumsal aktivite neticesi, peygamberin hatıratını koruma refleksiyle harekete geçen rivayet sisteminin oluşum ve gelişim safhalarında ne tür râvi modellerinin sistemde yer aldığı hususunda teorik bir yaklaşım ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu sayede, sonraki dönem hadis literatürüne yansımış râviler arası ilişkilerin ve bu ilişkiler yoluyla nakledilmiş bilgilerin değeri konusunda daha sağlıklı bir neticeye varmanın mümkün olacağı düşünülmüştür.

Atıf: Halis AYDEMİR, "Hadis Rivayet Sisteminde Râvi Modelleri" (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, V/1, 2007, ss. 85-100.

Anahtar kelimeler: Rivayet, isnad, hadis, râvi modelleri, teorik analiz.